

реальність» як засадову для всіх інших сфер буття. Так само, як, приміром, банківий чи то фінансовий капітал, який не має насправді самостійного існування і не є здатним самостійно створити жодної копійки, уявляється в капіталістичному суспільстві чимось самостійним та визначальним. Це не означає, що філософія разом з іншими формами ідеології впродовж багатьох сторіч свідомо вводила людей в оману, оскільки вона сама була лише продуктом, перекрученим віддзеркаленням певних суспільних відносин. Разом зі зміною цих відносин має припинити своє існування й філософія. Натомість має постати «дійсна наука про дійсне життя». Від усієї старої філософії, на думку К. Маркса та Ф. Енгельса, мають залишитися хіба що логіка та діалектика, тобто суто технічні науки, які формулюють певні правила оперування поняттями (ідеями). Інакше кажучи, марксизм оголошує кінець будь-якої філософії й несумісність справжньої науки з будь-якими формами ідеології. Згадаймо історію марксизму, коли послідовники К. Маркса, часто не розуміючи справжнього ставлення марксизму до філософії, довго не могли з'ясувати, на яку філософську систему він спирається. І це тривало, допоки В. Ленін не оголосив, що філософією марксизму є діалектичний та історичний матеріалізм. З цього, власне, й розпочалася історія «радянської філософії», в цьому й полягає суть цього історичного феномена. За іронією долі, те, що мало своїм змістом заперечення філософії, було перетворено на неї, те, що за своїм змістом було запереченням ідеології, було перетворене на її головне знаряддя. Зрозуміло, що існувати таке штучне утворення могло лише за спеціальних, штучно створених та силоміць підтримуваних умов. Тому разом зі зникненням цих умов зникає й сам феномен. Марксизм першим мав би погодитися з таким історичним вироком і наполягати на ньому.

Олег Білий: Самоцензура і філософський дискурс. Головним є питання — чи існувала радянська філософія не лише на інституційному рівні? Чи виходила вона за межі завдань, що їх визначали можновладці задля ідеологічного контролю суспільної свідомості? Ленінсько-сталінська доба в історії радянської філософії заслуговує на окреме соціокультурне, політологічне та психологічне дослідження. Серед чинників, які визначали долю філософської думки за тієї доби, визначальним був державний терор. Саме він вносив істотне коригування навіть у праці мислителів, «розбешених» вольностями дореволюційної освіти та відкритості кордонів, — випускника Київського університету «міноритарного ідеаліста» Валентина Асмуса, а передусім випускника Московського університету та будівельника Біломорканалу Олексія Лосева, на думці яких назавжди, хоча й по-різному, позначилася терористична педагогіка радянського режиму.

Сьогодні, на мій погляд, є сенс бодай пунктирно окреслити лише кілька притаманностей постсталінського періоду.

У структурі гуманітарних наук філософія посідала особливе упривілеюване місце. Її представники мали статус, який можна порівняти із статусом жерців у Стародавньому Єгипті або із статусом середньовічних теологів. По-перше, вони отримували право на доступ до сакрального знання, яким вважали будь-які філософські проблеми, по-друге, право на їхню інтерпретацію. Своєю чергою, у самому філософському цеху впродовж тривалого часу існував внутрішній поділ на цехові касты. Вищою серед них вважали касту, яку уособлювали дослідники, приписані до таких напрямків, як діалектичний та історичний матеріалізм. Саме вони здебільшого виробляли так звану методологічну базу досліджень, формули партійної політики тощо. Впродовж тривалого розвитку філософської мови було вироблено специфічний жаргон на ґрунті профанованої гегелівської діалектики, опертям якої була християнсько-теологічна метафізика, за влучним висловом Мартина Гайдегера. Політичним еквівалентом цієї метафізики була комуністична диктатура. Цей жаргон геть знищував головну передумову мислення, а саме вміння формулювати запитання, окреслити реальні суперечності, здатність вести діалог, чути та розуміти голос іншого, а не розгортати наступальну стратегію проти уявного опонента. Можна навіть говорити про паралелігійний профетичний дискурс діалектичного та історичного матеріалізмів.

Другою за значенням у філософському цеху була каста, яка працювала у напрямку критики буржуазної (читай немарксистської) думки. До неї зараховували навіть течії, які були в усьому зобов'язані своїм походженням марксизму, але які не відповідали тотемам і табу, виробленими ленінськими та сталінськими жерцями.

Але, зважаючи на різні ціннісні орієнтації, екзистенційний вибір тих, хто пов'язав свою долю з філософією, навіть за регламентації та цензури, що визначали траєкторію інтелектуального існування згаданих вище каст, виробляли різні операційні техніки, вводили в обіг матеріал, який уже самим своїм змістом ставив під сумнів ідеологічну догматику. Так, скажімо, до критиків буржуазної філософії цілком можна застосувати Гайдегерове «хто наслідуює, той і слідує». У цьому розумінні ми навіть можемо говорити про певні досягнення філософської думки, надто коли маємо справу з полемічною літературою, спрямованою проти неомарксизму Франкфуртської школи. Тут варто назвати насамперед такого дослідника, як Юрій Давидов.

Парадоксальним чином позитивну роль у лібералізації філософського дискурсу в СРСР відіграли чехословацькі події 1968 року. Справа в тому, що заскочені «празькою весною» радянські партійні зверхники були стурбовані пошуком своєрідного антидоту проти «ревізіонізму». До команди кри-

тиків було запрошено дослідників, які аж ніяк не відповідали ідеалу непохитних лицарів комуністичної ідеології. Серед них і одного з бунтівних умів — Мераба Мамардашвілі, для якого «марксистський цех» виявився фундаментальним проблемним полем, на якому він випробовував свої оригінальні філософські інтуїції.

Незалежно від посилення або послаблення машини ідеологічного нагляду невпинно розширялося «поле інтелектуальної свободи», реалізовувалися стратегії інтелектуального виживання за умов радянського режиму. Окремі галузі філософського знання, а саме логіка та методологія науки, певною мірою історія філософії, опинилися поза зоною досяжності компартійної цензури. З цієї ситуації ефективно скористався шерех філософів, впровадивши до філософського дискурсу низку сумнівних з погляду марксистсько-ленінської теології сюжетів. Тут можна згадати сюжети, пов'язані з історією логічних ідей у культурно-історичному контексті, філософський аналіз мови науки, що їх розгортав Мирослав Попович. Історія філософії стала, з одного боку, своєрідним дахом для відродження української національної самосвідомості (І. Іваньо, В. Нічик), а з іншого — вікном в Європу, адже відкривала офіційний доступ до «неканонічної» думки.

Проте брак повноцінного діалогу із світовою філософською думкою, фактична відірваність від магістральних тем західної філософії завадили становленню оригінальних філософських концепцій у так званій радянській філософії. І досі у переважній більшості посткомуністичних наукових розвідок дається взнаки брак діалогічного конфлікту, брак продуктивного сумніву та оскарження, домінують вторинність та реферативність. І якщо за радянських часів коло мислителів-володарів обмежувалось іменами Маркса, Енгельса, Гегеля, то нині їхнє місце поперемінно посідають вчорашні кумири західної думки, зокрема й особливо уособлювачі так званого постмодерну.

Роман Кобець: Геть від марксизму, або Досвід заперечення радянської філософії. Моє ознайомлення з тим, що називають «радянською філософією», розпочалося зі студентської лави. Трапилося це 1987 року, у своєрідний час офіційного домінування марксизму-ленінізму, суспільно-політичний доробок якого, мірою розгортання нового курсу КПРС на «гласність та перебудову», поступово почали піддавати дедалі більшим сумнівам. Вочевидь, що філософія діалектичного та історичного матеріалізму як одна з «трьох складових» офіційної ідеологічної науки на могла не викликати внутрішньої незгоди нової генерації, що претендує на осягнення істини та пояснення розмаїття явищ повсякденного життя. До неї ставилися як до необхідного, але все ж обтяжливого ритуалу, а справжній фокус філософських інтересів нової генерації знаходився поза її межами. Той стан філософії,